साहित्यसम्राट अण्णा भाऊ साठे
यांच्या जन्म शताब्दी वर्षानिमित्त
एक दिवशीय राष्ट्रीय परिषद

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील विविध पैलू

आयोजक
शहीद पोचीराम कांबळे स्वयंसहाय्यता बचत गट, नांदेड

मुख्य संपादक
डॉ. अशोक जाधव

सहसंपादक
डॉ. प्रकाश भांगे
डॉ. प्रकाश सुर्यवंशी

प्रकाशक : अर्हत पब्लिकेशन, १०८, गोकुळधाम पार्क,
डॉ. आंबेडकर चौक, बदलापूर (E)
9922444833 / 8355852142

© शहीद पोचीराम कांबळे स्वयंसहाय्यता बचत गट, नांदेड

ISSN : 2277-8721
Volume–IX , Issues–V, Sept – Oct. 2020

3rd September 2020

मुद्रक
सात्विक एन्टरप्राईजेस (9922444833)

मुख्य संपादक - डॉ. अशोक जाधव
सहसंपादक - डॉ. प्रकाश भांगे
डॉ. प्रकाश सुर्यवंशी

EDITORS : Disclaimer : The views expressed herein are those of the authors. The editors, publishers and printers do not guarantee the correctness of facts, and do not accept any liability with respect to the matter published in the book. However editors and publishers can be informed about any error or omission for the sake of improvement. All rights reserved. No part of the publication be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording and or otherwise without the prior written permission of the publisher and authors.

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री विषयक विचार

डॉ. रंदिल गजेंद्र

मराठी विभाग

शि.गु.रा. गे. शिंदे महाविद्यालय, परंडा ता. परंडा जि. उस्मानाबाद

मरठीतील एक प्रतिभावंत साहिहत्यिक म्हणून लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे सा–या महाराष्ट्रा व महाराष्ट्राबाहेरही परिचित आहेत. विविध वाड्मय प्रकारातून विपूल लेखन केले. कथा, कादंबरी कवि लावी, पोवाडे, वगनाटय, छक्कड, प्रवासवर्णन इ. प्रकारचे चौफेर लेखन करणारे म्हणून मराठी वाड्मय अण्णा भाऊंचे वेगळे सीन आहे. अण्णा भाऊंनी आपल्या साहित्यातून वेगवेगळया जातील धर्माती समाज घटकांचे चित्रण केलेले असून दलित शहरामधून शोशित, श्रमिक, झोपडपटयातून जी जगण्यास धडपडणारा माणूस देखिल अण्णा भाऊंनी नायक, नायिकेच्या रूपांतून पुढे आणलेला आहे.

अण्णा भाऊ साठे प्रतिकुल परिस्थितीतून वर आले आणि त्यांनी साहित्य संस्कृतीचा गड जिंक आजच्या साहित्यातून दलित जीवनाचे दर्शन तर घडविलेच परंतु गावकोसाबाहेरील भटकंती करण- समाजाला, समुहाला बोलते केले आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेल्या प्रबोधनात्मक चळवळ प्रभाव त्यांच्या कथातून दिसतो. अण्णा भाऊंनी आपल्या साहित्यातून राजकीय, सामाजिक, स्वांत समता, बंधुत्व, समानतेचे विचार मांडले तसेच आपल्या पोवाडा, वगनाटय, कथा कादंब–यातून आपल्या लेखनातून जीवन ओतला म्हणून अण्णा भाऊंचे प्रभूत्व होते. त्यांच्या साहित्याचे हिंदी गुजर उडिया, बंगाली, तामिळी, मळयाली या भारतीय भाषाबरोबरच रशियन, झेक, पोलिश, इंग्रजी, फ्रेंच 27 जागतिक भाषांमध्ये अनुवाद झाले आहेत. अण्णांनी लेखणीचे हत्यार बणवून पुरोगामी, विज्ञानी स्त्रीवादी, लढाऊ, अविष्कारांचा दीपस्भं मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात उभा केला. मात्र कुसूमानती देश यांनी मात्र आधुनिक मराठी वाड्मयात अण्णा भाऊंच्या साहिहत्याचा साधा उल्लेख केला नाही याची अण्णा भाऊंनी सातारा येथे एका हॉटेलवर प्रा. डॉ. एस.एस. भोसले यांना बोलून दाखविली.

अण्णा भाऊंनी आपल्या कथा मध्ये स्त्री ही काही उपभोग्य वस्तू किंवा सौदर्य प्राशनाची कवि माणसाची गुलाम म्हणून उभी केलेली नाही तर तिला एक अप्रतिम बाणेदार, करारी, शूरनि अशा स्वरूपात वाचकांसमोर सादर केलेलं आहे. अण्णा भाऊंच्या नायिका हया भांडवलदारी नायिका चडया, पॅट घालून धिंगाणा घालणा–या नाहीत किंवा स्त्री स्वातंत्र्य माणणा–या नाहीत. तर आपल्य मर्यादा सांभाळून प्रसंगी स्त्रीचं विराट रूप धारण करून स्त्री जीवनाची जपवणूक करणा–या उदात्त ध्येयवाद, पावित्र्य, मांगल्य, उदात्त नितिमत्ता आणि स्वाभिमान इ. थोर आदर्श अस वाचकांच्या लक्षात येते.

'रत्ना' या कथेतून यशरूावंत त्यांचा मित्र विनायक यांचे चित्रण केलेले आहे. यशवंत रत्नाचा नवरा ...ासाठी लढायला जातो. तेंव्हा त्यांचा मित्र विनायक हा रणागणावरून घरी येवून रत्नावर बलात्कार ... त्यामुळे तिच्या दिराने व सासू, सास–यांनी केलेली कुचंबना अधिक जाणवेत. अण्णा भाऊ शीला ...न म्हणतात, ''स्त्रियांच शील हे काचेच्या भांडयाप्रमाणे नाजूक असतं. फुटलेलं काचेचं भांड पुन्हा ...ता येत नाही तसेच स्त्रियांच भ्रष्ट झालेलं शील पुन्हा पवित्र करता येत नाही. परंतु त्यासाठी ...साच्या मनाची तयारी असावी लागते. एवढे होवून देखिल यशवंत रत्नाचा पत्नी म्हणून स्वीकार ...तो. समाजासमोर एक आदर्श ठेवतो.

'बिलवरी' ही बिलवरी आणि आमीत यांची प्रेमकहाणी आहे. गावच्या श्रीमंत रंगेल आणि रगेल ...ाचे प्रेम नाकारून त्याचाच नोकर असलेल्या अमितवर प्रेम करते व ते प्रेम निभवण्याची धमक ... तसेच 'मंजुळा' कथेची नायिका शूर धाडसी आहे. ती आजच्या प्रेमासाठी प्रियकरासाठी ...त्या बापावर आणि त्यांना मदत करणा–या नातलगांवर कु–हाडीने वार करण्यासाठी मागे पुढे ...त नाही. अण्णा भाऊंच्या कथा, आशय, विषय, भाषा, संवाद, मांडणी बाबतीत नाविन्यपूर्ण आहे. त्यांच्या ...तून प्रेमाची विविध रूपे दिसतात, तशी वासनेचीही दिसतात. अशी नवरा–बायकोंच्या प्रियकर, प्रेयसी ...यातील प्रेमभावनेची विविध रूपे रेखाटली आहेत.

'चंदन' ही झोपडीत राहणारी सुंदर परंतु विधवा स्त्री आहे, आजच्या मुलाबाळांना जगवत ...ाच तिही वासनेने बरबटलेल्या नजरा चुकवत जीवन जगत असते. अनेक लोक तिचा शीलावर ... घालण्यासाठी प्रयत्न करतात, परंतुत ती कोणालाच दाद देत नाही. उलट तिच्यावर बलात्कार ...यला आलेल्या दयारामच्या अंगावर ती ॲसिडचा डब्बा फेकते एक लढाऊ, जिद्दी आणि शीलाला ...णारी चंदन अण्णा भाऊ दाखवितात.

अण्णा भाऊंना स्त्रियांविषयी अंतःकरणात आदर आहे. बुध्दांच्या करूणेच्या डोळयांनी अण्णा भाऊ ... पाहतात शीलाला जपणारी आणि शीलासाठी मरणारी स्त्री अण्णा भाऊंना महान वाटते. ... कथेतून दुःख आहे. परंतु स्त्रियांना दुःख देणा–याला आणि दुःखी करणा–याला जाळून मारण्याची ...च्छा त्यांना होते. अण्णा भाऊंच्या कथेतील नायिका गाडीतून फिरणा–या चौपाटीवर फिरणा–या ...त तर मध्यरात्रीचया पारटर्यांना जाऊन व्हिस्कीचे घोट घेत, कुणाच्या गळयात गळा घालणा–या ...त आजच्या कातडीचे प्रदर्शन करणा–या नाहीत. तर अण्णा भाऊंच्या नायिका झोपडीत राहून ...च्या संसार करणा–या, कष्ट करणा–या, दुस–यांचे सुख, दुःख, जाणणा–या जात,देश, पशू, पक्षी, ... फळे, वृक्ष, वेली, चिमणी पाखरं, माण्सं आणि माकडावर प्रेम करतात. आपल्या अब्रुचे रक्षण ...करीता मरतात. अण्णा भाऊंच्या सात्यित चौफेर संसार करणारी स्त्री आहे. हबला नसून, सबला ...हे. आव्हानाला सामोरे जाण्याचे विलक्षण धैर्य अण्णा भाऊंच्या नायिका दाखवितात. नव्या विचाराचा ...या जीवनाचा ध्यास धरतात. जुनाट, प्रतिगामी, हिंदू धर्मप्रणीत विचारांना ठोकर देवून नव्या पुरोगामी

विचारांना स्वीकारतात. त्यासाठी संघर्ष आणि बलिदान करण्याची तयारी आहे. एकदंरित ज्या ध स्त्रीयांना गुलाम, शूद्र, आणि अशूद्र ठरविले तो धर्म नि परंपरा नाकारतात. एवढे साहित्यातून स्त्रीयांस स्वातंत्र्य दिल असता आज देखिल स्त्रीयांवर बलत्कार, पेटून देवून आत्महत्या करतात, लहान मुर्ल बलात्कार केला जातो. आज सुध्दा स्त्रीला स्वातंत्र्य नाही.

अर्धा इनाम जमीन देण्याची, गावात वाडा बांधून देण्याची आणि सोन्याने मढविण्याची ऑ आलेली असताा सुध्दा 'मंजुळा' घरदांज आनंदराव पाटलाला धुडकावते. संपतीपेक्षा अब्रु महत्त्व मानणारी ही मंजुळा खुळवाटी कथेत आहे. स्त्रीने दिल्या घरीच रहावे किंवा दिल्या घरीच मरावे भारतीय संस्कृतीचा नियम, रूढी पंरपरा सांगते.

अण्णा भाऊंना अन्यायाखालील भरडणारी स्त्री नको आहे. अत्याचारांनी वाकलेली नको ३ नरपशूंच्या लिंगपिसाटपणाची शिकार झालेली अबला नको आहे, स्त्री ही बाणेदार, धाडसी अस किंबहूना ती तशीच असते. हा अण्णा भाऊंचा स्त्री विषयक दृष्टिकोन त्यांच्या साहित्यातून स्पष्ट होतो.

अण्णा भाऊंच्या नायिका अन्याय, अत्याचार सहन करीत कुठत न बसता पेटून उठतात अस तरी माणसाकडे माणूस म्हणून पाहणा–या प्रेमळ, सोशिक आहेत. गरीब स्त्रीया असून दारिद्रयाची : देत असतात नव–यावर, कुटूंबावर नितांत प्रेम करणा–या आहेत. नव–याशिवाय दुस–याचा विचार करणा–या पर पुरूषाबदल भय असते. अशी ही दुर्बल, दलित स्त्री प्रसंगी धैर्यवान बनते. आणि ति अब्रुची टवाळी करून पाहणा–याच्या नरडीच घोट घेण्यासाठी नागिणीसारखी फुत्कार टाकते.

अण्णा भाऊंचा स्त्रीकडे बघण्याचा दृष्टिकोन मानवतेचा आहे. म्हणून स्त्रीकडे माणूस म्ह बघतात लि लाचार नाही तर निडर बनवतात व रेखाटतात माकडीचा माळ या कांदबरीतून नायिकेसा उघडयावर अब्रुचे रक्षण करीत भटकण्याचे दुदैव जरी तिच्या नशिबी येऊ नये असे अण्णा भाऊं चित्रणाकडे पाहताना वाटते.

थोडक्यात आपमानाचा बदला घेणा–या शीलाला जपणा–या जिद्दी, धाडसी, निर्भय, स्वाभिम करारी, आणि देशभक्त स्त्रिया अण्णा भाऊंनी भारतीय नारीला, आपल्या आया बहिणीला वि किळसवाणे रेखाटले नाही. तर त्यांची लेखणी भारतीय स्त्रीची लाज राखण्यासाठी आणि तिची इ वाढविण्यासाठी झिजते. अण्णा भाऊंचा दृष्टिकोन स्त्रीचा सन्मान झाला पाहिजे हाच होता. त्याच पध्द अण्णा भाऊंनी लेखन केलेल आहे. आपल्या मामाकडून उध्दवस्त झालेली सोना 'वेश्या' बनते. प आपल्या बहिणीला चित्राला मात्र या व्यवसायात येऊ देत नाही. तिच्यासाठी संघर्ष करते. चित्रा ही स आपल्या चरित्रासाठी संघर्ष करते, पळून जाते. पण चरित्र्य संभाळते. शेवटी चित्रा जया बरोबर ल करते. आपली बहिण सोनाला म्हणते 'तुझया अब्रुची होळी करणा–या जगाची होळी होईपर्यंत जग' म वाटते अण्णा भाऊंच्या स्त्री विषयक विचाराचे हेच सार आहे. म्हणून अण्णा भाऊ स्त्रियांविषयी म्हणत अब्रुला जपा, स्वाभिमानाने जगा, नितिमत्तेने जगा, दुबळेपणाने राहू नका परंपरेचे जोखड फेकून

ंत्र व्हा, हरू नका, अब्रुला जपा नि अब्रु घेणा–याला जाळा.....असा अण्णा भाऊंचा स्त्री विषयक
न मोलाचा, नि महत्वाचा वाटतो. स्त्रियांकडे समतेने, ममतेने, न्यायाने आणि इज्जतीने बघायला
णारी दृष्टि अण्णा भाऊंच्या स्त्रीविषयक विचारातून दिसून येते. शील, चरित्र्य अब्रुपणा आयुष्याची,
ची समर्थपणे वाटचाल करतात.

र्भ :

1. अण्णा भाऊ साठे साहित्य – समिक्षा संपा. – डॉ. राजकुमार मस्के, डॉ. लहू वाघमारे.
2. अण्णा भाऊ साठे साहित्य– समीक्षा –प्रा. रणधीर शिंदे
3. अण्णा भाऊ साठे जीवन आणि साहित्य – नानासाहेब कठाळे
4. ण्णा भाऊ साठे विशेषांक 'विचारशलाका' वर्ष 6 वे जुलै ते डिसेंबर 1992– डॉ. नागोराव कुंभार
5. अण्णा भाऊ साठे एक चिंतन – बळीराम कांबळे चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद
6. मातंग समाज आणि आंबेडकरवाद – चंद्रकांत वानखेडे, सुधीर प्रकाशन, मुंबई
7. अण्णा भाऊ साठे व्यक्ती आणि वाङ्मय – आशा धावडे
8. अण्णा भाऊ साठे : समाजविचार आणि साहित्यविवेचन – बाबुरा गुरव
9. लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे, विशेषांक, लोकराज्य पृष्ठ 17 नोव्हेबर 1993 – नारायण सुर्वे